

AZ IPARI VÁLSÁGRÉGIÓK MEGÚJULÁSÁNAK TÉNYEZŐI A RUHR-VIDÉK TAPASZTALATAI ALAPJÁN

Zsúgyel János
egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem

Az ipari válságrégiók megújulási folyamatára vonatkozó kutatás célja a Ruhr-vidék válságterületének átalakulása során felhalmozódott tapasztalatok hasznosíthatóságának vizsgálata a magyarországi regionális átalakítás folyamatában.

Jelen írás a kutatás megalapozására szolgáló munkahipotéziseket kívánja megfogalmazni.

1. Az ipari válságrégiók kialakulásának folyamata a Ruhr-vidék példáján

Az Európai Közösség regionális politikáján keresztül az utóbbi években komoly erőfeszítéseket tesz a gazdasági-társadalmi fejlődés során kialakuló regionális különbségek mérséklésére. A fejlődésben leszakadó területek közül különleges figyelmet szentelnek a hagyományos mezőgazdasági területeknek, az EU peremvidékein elhelyezkedő alacsony népsűrűségű területeknek, valamint a válságjelenségeket mutató hagyományos ipari területeknek. Vizsgálatunk szempontjából a válságjelenségeket mutató úgynevezett „**hagyományos ipari területek**” gondjainak kezelése számít érdeklődésre.

A hagyományos ipari területekhez közé sorolják az európai országok olyan ipari körzeteit, melyek a XIX. század korai iparosítási korszakában a nemzeti iparfejlődés húzó területeivé váltak. Ipari struktúrájuk alapjait a XX. század során jelentősen diverzifikálták, a hagyományos bányászati, kohászati, alapanyag-ipari és energetikai kapacitásaik mellett jelentős gépipari, vegyipari és egyéb, döntően nehézipari kapacitásokat építettek ki. Az ipari tömegtermelés virágzása során jelentős munkaerő-vonzásuk miatt nagy vonzáskörzettel rendelkező ipari agglomerációs központokká váltak. A 70-es évektől a hagyományos iparágakban a kereslet csökkenése és az energiaválság miatt átrendeződő költségstruktúra miatt jelentős visszaesés következett be. Ennek a folyamatnak a következtében az úgynevezett hagyományos ipari területeken halmozódó válságjelenségek állandósultak.

A válságjelenségekkel küzdő hagyományos ipari területek általános jellemzőit a szakirodalom az alábbiakban foglalja össze:

- átlagon felüli népsűrűség értékek
- átlagot meghaladó ipari foglalkoztatottsági részarány
- magas szinten állandósuló munkanélküliségi arány
- átlag alatti jövedelemtermelő-képesség az 1 főre eső GDP alapján

A fenti számszerűsíthető jellemzőkön kívül a tartósan válságjelenségeket mutató régiókban megfigyelhető:

- fejlett, de speciálisan hasznosítható infrastruktúra,
- specializált nagyüzemek dominanciája,
- a regionális és ágazati megújulás képességének hiányossága

Ezen tényezők együttes hatására a strukturális átalakulás elhúzódása figyelhető meg a régióban.

A Ruhr-vidék besorolása a válságjelenségekkel küzdő hagyományos ipari területek közé az alábbiak alapján indokolt:

A Ruhr-vidék ipari fejlődésének alapját a kokszolható szén bányászatának 1838 évi indulása jelentett. A kedvező természetföldrajzi adottságok mellé az ipari technológia importja társult Angliából. Ezen kívül az ipari infrastruktúra jelentett versenyelőnyt, ami a vasúti és belvízi csatornahálózat korai kiépítésében jelentkezett.

A szénalapú acélipar és vegyipar kiépítése, valamint a gépipar és hadiipar exportbázisú növekedése a Ruhr-vidék meghatározó ipari régióvá történő felemelkedéséhez vezetett a XX. század első felére. Bár a háborús károk jelentősen visszavetették a Ruhr-vidék fejlődését, az európai újjáépítés igényei alapján az 50-es években újabb beruházások és kapacitásbővítések történtek.

A 60-as években a hazai szénről az olcsó importforrású szénhidrogénekre történő átállás miatt jelentősen visszaesett a bányászat foglalkoztatási képessége. A bányászat teljes visszafejlesztésének elhúzódása annak volt köszönhető, hogy a tengerentúli szénbehozatalt korlátozták, s 1968-tól a német acélipar és energetikai ipar átvételi kötelezettségét deklarálták egy csökkentett volumenű hazai kőszéntermelésre.

A 70-es évektől az energiaválság miatt kialakuló általános világgazdasági recesszió áterjedt az acéliparra és az egyéb nehézipari ágazatokra is, s a strukturális válság átfogóan érintette a Ruhr-vidék gazdaságát.

A szén- és acélipar foglalkoztatási gondja és az elvándorlás miatt a vásárlóerő jelentősen visszaesett, s ez a folyamat tovagyűrűző hatásként jelentkezett az építési, könnyűipari és kereskedelmi ágazatok visszaesésében is. A szolgáltatási szektor foglalkozási növekménye részben sem volt képes az egyensúlyt helyreállítani. A szerkezetváltás folyamatáról összességében megállapítható, hogy a nehézipari dominancia oldása a 60-as évektől a 80-as évekig alapvetően a piaci hatások korlátozásán és késleltetésén keresztül valósult meg, s ezért eredményei csak korlátozottan mutatkoztak.

2. A Ruhr-vidék strukturális átalakítása elhúzódásának okai

A 80-as évek végéig az átfogó megújulást az alábbi tényezők gátolták:

- A struktúraváltás piaci folyamatai az állami szubvencionálási politika miatt későn teljesedtek ki
- A hagyományos ipari területek kevés lehetőséget kínáltak az új vállalkozások letelepítéséhez
- A bányászati és ipari hasznosítású telkek újrahasznosításra előkészítése elmaradt
- A lakó- és iparterületek történetileg kialakult összefonódása nem kínált vonzó letelepedési lehetőséget
- Az infrastruktúra egyoldalú fejlettsége
- A telekommunikációs infrastruktúra relatív fejletlensége
- A kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatások fejletlensége
- Az alkalmazásorientált kutatási infrastruktúra hiánya
- A dél-észak irányultságú közlekedési összeköttetések hiánya
- Magas regionális bérszínvonal
- Nagyipari foglalkoztatásnak megfelelő érdekvédelmi struktúra
- A helyi politika és gazdaság sokoldalú összefonódottsága és érdekszövetsége a betelepülő vállalkozásokkal szemben

A regionális átalakításra irányuló politika kezdetben alapvetően a hagyományos acélipari fejlesztésekre irányult. Ez egyrészt segítette a vállalati és telephelyi koncentrációt, biztosította versenyképességet a magasan feldolgozott termékekre történő szakosodással. Ezen kívül a műszaki innovációk támogatásával, valamint a foglalkoztatottság csökkentésével gondoskodott a termelékenység növeléséről.

Ez a regionális politika azonban csak a hagyományos ipari struktúrát konzerválta, s nem járult hozzá a Ruhr-vidék általános megújulásához.

3. A regionális megújulás folyamatának tényezői

A szerkezetváltás folyamatának előrehaladását, a Ruhr-vidéket magában foglaló Észak-Rajna-Wesztfália tartományban az alábbi táblázatok mutatják be:

Hozzájárulás GDP-hez piaci árakon %-ban				
	1970	1980	1990	1993
Primer	2,2	1,5	1,1	0,8
Szekunder	61,9	53,8	48,9	43,7
Tercier	35,9	44,7	50,0	55,5

Forrás: E.Gläber-M.Schmid-C-P. Woitschütze: Nordrhein-Westfalen, Justus Perthes Verlag, Gotha 1997. p164.

Keresők megoszlása gazdasági szektoronként %-ban				
	1961	1970	1987	1994
Primer	6,5	3,5	2,0	1,8
Szekunder	63,1	53,8	43,5	35,7
Tercier	30,4	42,7	54,5	62,5

Forrás: E.Gläber-M.Schmid-C-P. Woitschütze: Nordrhein-Westfalen, Justus Perthes Verlag, Gotha 1997. p163.

A táblázat alapján megállapítható, hogy a tercier szektor GDP-hez történő hozzájárulása és a foglalkoztatási képessége is bővült a primer és szekunder szektorokkal szemben. E folyamat során a bányászatot is magában foglaló primer szektor lényegében jelentéktelenné vált a tartományban. Megállapítható ugyanakkor, hogy a tercier szektor GDP-hez történő hozzájárulása elmarad a foglalkoztatási képességétől. Ez egyrészt azt jelenti, hogy az ipari szektorok GDP-hez történő hozzájárulása továbbra is jelentős maradt. Másrészt viszont a foglalkoztatás intenzitása tekintetében a tercier szektor elmaradása is megfigyelhető. Bár a szolgáltatási folyamatok ipari szintű szervezethez valószínűleg sohasem valósítható meg, már ma is megfigyelhető bizonyos rutinszerű folyamatok gépesítése, sőt a szolgáltató személyzet egyszerű kiváltása is automatákkal, különösen a banki és kereskedelmi szolgáltatások területén. Így a tercier szektorok letelepítésének igényével, mint általános foglalkoztatási gyógyírral valószínűleg óvatosabban kell bánni a jövőben.

A 80-as évek közepétől a struktúrapolitika a helyi gazdaság általános versenyképességének növelését tűzte ki célul. Ennek keretében a gazdasági infrastruktúra általános fejlesztésére koncentráltak.

A preferált fejlesztési célok közé tartozott

- a vállalkozásra alkalmas telkek feltárása
- képzési és átképzési központok létesítése
- technológiai centrumok kialakítása
- közlekedési összekötések létrehozása

Hasonló célokat tűzött ki az acélipari régiók általános megújulását szolgáló "Zukunftsinitiative Montanregionen" kezdeményezés:

- innovációk és technológiai újítások támogatása
- munkaerő képzés
- infrastruktúra kiépítése és modernizálása
- környezeti és energetikai helyzet javítása

Bár a rendelkezésre álló anyagi eszközök viszonylag csekélyek, sikerült a program keretében a regionális fejlesztési folyamat decentralizálását elérni, mivel a gazdasági kamarák, önkormányzatok és egyéb szervezetek hangsúlyos jogosítványokkal szerepeltek a folyamatban.

4. A Ruhr-vidék és BAZ megye gazdasági struktúrájának összehasonlítása

BAZ megye és a Ruhr-vidék néhány kiemelt makrogazdasági mutatóját az alábbi táblázat szemlélteti:

	Ruhr-vidék	NSZK (nyugati tart.)	régió/ ország	BAZ megye	Magyar köztársaság	régió/ ország
lakosság	5446	65289	8%	743	10174	7%
GDP/fő (ezer nemzeti valutában)	34,1	39,0%	87%	478,0	676,0	71%
foglalkoztato ttak	2139	29782	7%	151	3646	4%
ipari fogl.	43,2%	39,1%	104%	38,8%	30,8%	126%
bányászati fogl	3,9%	0,5%	805%	8,2%	1,8%	456%
munka- nélküliségi ráta	12,4%	7,7%	161%	15,4%	9,6%	161%
export ért. hányad	23,1%	26,7%	86%	32,9%	44,2%	74%

Bár az adatok némiképp eltérő időszakra vonatkoznak, alkalmasak arra, hogy a tendenciákat érzékeltessék. A táblázat alapján az alábbi megállapítások tehetők:

Mindkét régió jövedelemtermelő képessége az országos átlagtól jelentősen elmarad az 1 főre eső GDP alapján. Az ipari foglalkoztatás aránya mindkét régióban jelentősen meghaladja az országos átlagot. Ezen belül is kiemelten magas a bányászatban foglalkoztatottak aránya. Tekintettel arra, hogy a bányászat általában radikális visszafejlesztésre ítélt ágazat, a magas foglalkoztatási arány egyben előrevetíti a foglalkoztatási gondok állandósulását az elkövetkező időszakban. A munkanélküliség aránya mindkét régióban több mint másfélszerese az országos átlagnak. Az export értékesítés aránya egyik régióban sem éri el az országos átlagot. Tekintettel arra, hogy a gazdasági fellendülés egyik alapvető tényezője az export értékesítés növelésének bázisán alapul, a fenti adatok azt jelzik, hogy az exportvezérelt fellendülés esetleges bekövetkezése esetén ezek a régiók az országos átlagtól elmaradó mértékben, vagy megkésve lesznek majd képesek az exportbázisú növekedés hasznából részesülni.

A felsorolt tények arra engednek következtetni, hogy a Ruhr-vidék és BAZ megye gazdasági struktúrájának hasonlósága az eredményes struktúraváltás érdekében is hasonló stratégiát és módszereket indokol. Az átalakulás elhúzódásában szintén

tapasztalható bizonyos hasonlóság, s az okok között nagy súllyal szerepelnek BAZ megye estében is a felülről vezérelt átalakítási politika korlátjai.

A Ruhr-vidékhez hasonlóan BAZ megyében is gátolta a szerkezetváltást

- a hagyományos ágazatok szubvencionálása
- a masszív nagyvállalati érdekérvényesítés a struktúraváltással szemben
- az infrastrukturális hiányosságok miatt nem kellőképp vonzó gazdasági környezet
- a hagyományos iparágak által használt környezeti erőforrások felszabadításának elhúzódása
- a rugalmas alapképzettségű, mobil és innovatív emberi erőforrások hiánya

A szerkezetváltási politika területén a Ruhr-vidék a 90-es évektől jelentős eredményeket ért el. Bár a makrogazdasági mutatók terén az áttörés csak később jelentkezhet, a Ruhr-vidék külső arculata jelentősen változott az elmúlt időszakban. A hagyományos iparterületek lepusztult képe helyett megindult az ipari területek összehúzóódása. A régi bányászati és kohászati hasznosítású telkek helyét csúcstechnológiai központok, oktatási létesítmények foglalják el. Látványosan terjeszkednek a szabadidő- és lakóparkok, számos környezetszennyezési válsághelyzetet megoldottak, ami összességében vonzóbbá teszi a letelepülést mind a vállalkozások, mind a munkavállalók számára. Hasonló intézkedések képesek lesznek BAZ megyében is eredményt hozni.

Az elmúlt években a magas munkanélküliségi arány jelentős átképzési folyamatot indított meg a munkavállalói körben. Számos település ipari parkot létesített, vállalkozásra alkalmas területeket tárt fel. Csekély előrehaladás tapasztalható azonban a bányászati, kohászati telkek újrahasznosítása területén, s ellentmondásos a helyzet komplex infrastrukturális fejlesztések vonatkozásában. Némi előrelépés ugyan jelentkezett a banki, biztosítói hálózat és az üzleti telekommunikáció fejlesztésében, azonban a közlekedési és egyéb üzleti infrastruktúra fejlesztése jelentős elmaradásban van. Tetemes fejlesztési igény mutatkozik a kis- és középvállalkozások, vagyis a beszállítói infrastruktúra, valamint a kutatási-oktatási erőforrások gyakorlati hasznosítása terén.

Felhasznált irodalom:

Manfred Schrader: Altindustrieregionen der EG, in: Ludwig Schätzl(szerk.): Wirtschaftsgeographie der Europäischen Gemeinschaft, Schöningh Verlag, Paderborn 1993. p111-166

E.Gläber-M.Schmid-C-P. Woitschützke: Nordrhein-Westfalen, Justus Perthes Verlag, Gotha 1997.

Stefan Goch: Politik zur ökonomischen, sozialen, und ökologischen Bewältigung des Strukturwandels im Ruhrgebiet – Ein Überblick, in: R.Bovermann-S. Goch-H-J Priamus: Das Ruhrgebiet – Ein starkes Stück Nordrhein-Westfalen, Klartext Verlag, Essen 1996. p380-426